

УДК 65.011.4

В. В. Олійник*Харківський національний аграрний університет імені В. В. Докучаєва, Україна***ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ
І РІВНІ ЇЇ ВИЗНАЧЕННЯ**

У статті досліджено економічну сутність категорії «конкурентоспроможність» і сучасні рівні її визначення.

Ключові слова: конкуренція, конкурентоспроможність, ефективність, конкурентні переваги.

В статтєн сследована економическая сущность категории «конкурентоспособность» и современные уровни ее определения.

Ключевые слова: конкуренция, конкурентоспособность, эффективность, конкурентные преимущества.

The article investigates the economic essence of the category of «competitiveness» and the modern levels of its definition.

Keywords: competition, competitiveness, efficiency, competitive advantages.

До 90-х рр. минулого століття в Україні не досліджувалися питання конкуренції та конкурентоспроможності, оскільки в соціалістичному суспільстві, яке було засновано на державній власності на засоби виробництва і планомірній організації виробництва, конкуренції не було. Елементи конкуренції в Радянському Союзі були відомі лише керівникам підприємств, продукція яких реалізовувалася на зовнішньому ринку, а отже, і категорія «конкурентоспроможність» була пов'язана з товарами, які продавалися за межі Радянського Союзу. Поступовий перехід України від планової до ринкової економіки призвів до появи конкуренції майже в усіх сферах діяльності суб'єктів господарювання, а відповідно привернув увагу до вивчення питання конкурентоспроможності.

Питання конкуренції і конкурентоспроможності, а також рівні її визначення широко представлені у працях С. І. Порта [1], М. Е. Портера [2; 3], Ю. Б. Іванова [4], М. П. Канінського [5], М. Й. Маліка, О. А. Нужної [6], Р. А. Фатхутдінова [7], О. О. Школьного [8], А. Ю. Юданова [9] та ін. Не заперечуючи внесок вищезазначених дослідників у розвиток понять конкуренції та конкурентоспроможності, вважаємо за необхідне узагальнити та систематизувати погляди на сутність конкурентоспроможності та рівні її визначення за сучасних умов господарювання і сформулювати власне бачення зазначеної категорії.

Метою статті є узагальнення та систематизація поглядів на сутність конкурентоспроможності та рівні її визначення у працях зарубіжних та вітчизняних вчених.

На сьогодні в економічній літературі не існує єдиного визначення поняття «конкурентоспроможність», незважаючи на особливу увагу до цієї категорії як за кордоном, так і в Україні. На думку основоположника цього поняття професора Гарвардської бізнес-школи, визнаного фахівця в галузі вивчення конкуренції М. Е. Портера, який перший ввів категорію «конкурентоспроможність» у науковий обіг, конкурентоспроможність – це здатність підприємства утримувати конкурентну перевагу над конкурентами на ринку [1, с. 183]. У подальших своїх роботах [2, с. 218; 10, с. 15] М. Е. Портер розширив сутність конкурентоспроможності стверджуючи, що конкурентоспроможність, не є самоціль, яка

забезпечує економічний розквіт країни. Головна мета держави – забезпечити громадянам досить високий та зростаючий рівень життя. Спроможність держави зробити це залежить не від якогось аморфного терміна «конкурентоспроможність», а від того, наскільки продуктивно використовуються національні ресурси – праця та капітал [1, с. 35]. Отже, М. Портер вважає, що успіх будь-якої країни залежить від умов, які сформовані в середині країни для функціонування суб'єктів господарювання, що, безперечно, є правильним.

Сутність конкурентоспроможності в працях науковців зарубіжних країн розглядається як ступінь, за якого такі більш жорсткі чинники, як агресивність, спрямованість, наполегливість протистоять більш гнучким, до яких належать послуги, підвищення якості життя, взаємовідносини [2, с. 194]. Сутність передбачає також показник здатності постачати товари та послуги споживачам у певне місце і в той час, коли вони можуть купити, за цінами, які відповідають цінам конкурентів або є нижчими, отримуючи при цьому принаймні можливість повернення задіяних ресурсів [11, с. 19]. На підставі наведених визначень стає зрозуміло, що зарубіжні дослідники з питань конкурентоспроможності ставляться до цієї категорії позитивно, розглядаючи її в, основному, на рівні підприємства або товару. У працях російських учених сутність конкурентоспроможності, починаючи з 90-х рр., розглядається як важлива ринкова категорія, що відображає одну з істотних характеристик ринку – змагання між його суб'єктами [12, с. 33]; як незмінна властивість певного суб'єкта ринку [13, с. 59] і здатність витримувати конкуренцію порівняно з аналогічними суб'єктами на даному ринку [4, с. 23].

Визначення російських учених відносно сутності конкурентоспроможності є подібними за змістом і не містять протиріч. Але, водночас, складно погодитися із визначенням сутності категорії «конкурентоспроможність», яке наводить Л. В. Целікова, стверджуючи що конкурентоспроможність є незмінною ознакою. На нашу думку, категорія «конкурентоспроможність» є динамічною і головною ціллю будь-якого суб'єкта конкуренції з покращання свого становища на ринку з метою отримання певних вигод.

Категорія «конкурентоспроможність» у вітчизняній економічній літературі розглядається як властивість об'єкта, яка характеризує ступінь задоволення конкретної потреби порівняно з кращими аналогічними об'єктами, представленими на даному ринку [14, с. 61]; становище економічного суб'єкта, що проявляється в процесі економічної діяльності, за результатами якої і можна зробити висновки щодо рівня його конкурентоспроможності [15, с. 30]; здатність деякого класу об'єктів продуктивно займати ринкову нішу і ефективно утримувати свої позиції. Дослідник С. А. Нестеренко вважає, що конкурентоспроможність – це категорія ефективності, але на більш високому рівні – здатність протистояти на ринку іншим конкурентам за ступенем задоволення реалізованими товарами (послугами) і потребами, за ефективністю виробничої діяльності [16, с. 12]. Враховуючи певні протиріччя у визначеннях сутності категорії «конкурентоспроможність» у зарубіжних і вітчизняних літературних джерелах, ми вважаємо, що універсального визначення конкурентоспроможності немає, оскільки вирішальним при визначенні даної категорії є те, стосовно якого об'єкта або суб'єкта це поняття визначається. Головні причини, які обумовлюють різноманітність трактувань сутності поняття «конкурентоспроможність», криються в різниці підходів щодо того, що є суб'єктом відносин – підприємство, галузь, регіон, економі-

ка чи країна загалом. До того ж визначення прив'язані до різних об'єктів, суб'єктів і предмета оцінки.

У дослідженнях учених поняття «конкурентоспроможність» використовується в характеристиках різних економічних систем: підприємства, що виробляє товари і послуги, галузі, групи підприємств, міста, окремих регіонів, економіки, країни, групи країн. Але, на думку американського економіста, лауреата Нобелівської премії з економіки П. Кругмана, таке широке трактування пов'язане із захопленням конкурентоспроможністю. Він вважає що конкурентоспроможність – це атрибут компаній або підприємств [17, с. 21]. Безперечно, конкурентоспроможність країни, економіки, галузі чи регіону формується за рахунок наявності конкурентоспроможних підприємств і продукції, яку вони випускають. Але оскільки виробником конкурентоспроможних товарів є підприємства, то всі інші економічні системи створюють умови для забезпечення їхньої конкурентоспроможності. Отже, всі економічні системи між собою тісно взаємопов'язані і залежать одна від одної.

Кожне із авторських визначень зарубіжних та вітчизняних учених сутності конкурентоспроможності відображає певний аспект цього поняття. Незважаючи на певні відмінності у тлумаченнях, слід зазначити, що конкурентоспроможність визначається лише при порівнянні, тобто є поняттям, яке характеризує порівняльні переваги одного об'єкта оцінки порівняно з іншим. При цьому існує дуже тісний взаємозв'язок між конкурентоспроможністю продукції та рівнем конкурентоспроможності різних економічних систем, починаючи з підприємства і закінчуючи економічною системою окремої країни загалом.

Поряд із цим в економічній літературі є невідповідності та протиріччя, пов'язані із співвідношеннями між різними рівнями конкурентоспроможності. Так, залежно від економічного об'єкта, виділяють конкурентоспроможність на таких рівнях: конкурентоспроможність товару; конкурентоспроможність підприємства; конкурентоспроможність галузі; конкурентоспроможність країни або національної економіки. Але в окремих літературних джерелах наводяться й інші рівні визначення конкурентоспроможності. Зокрема, Л. В. Балабанова виділяє п'ять рівнів: глобальну конкурентоспроможність, конкурентоспроможність країни, підприємства, товару та маркетингової політики [18, с. 97].

Науковець В. А. Гайдук розглядає такі рівні конкурентоспроможності: індивідуальний (на ринку праці), мікрорівні (на підприємствах), мезорівні (в галузях і секторах), макрорівні (в економіці загалом) та глобальний ринок (для міждержавних порівнянь) [19, с. 22]. Дослідник В. Петров виділяє такі рівні, як конкурентоспроможність фірми (мікрорівень), конкурентоспроможність галузей і секторів (агрегований мезорівень), конкурентоспроможність економіки країни загалом (макрорівень) [20, с. 25]. Науковці М. Й. Малік та О.А. Нужна вважають, що конкурентоспроможність доцільно розглядати на двох рівнях –макроекономічному (як конкурентоспроможність країни) і мікроекономічному (як конкурентоспроможність галузі, окремого товаровиробника чи товару) [6, с. 11]. Дослідники О. В. Ульяновченко, Л. А. Євчук та І. В. Гуторова, досліджуючи питання конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств, пропонують виділяти конкурентоспроможність сільськогосподарської продукції, конкурентоспроможність сільськогосподарського підприємства, галузі сільського господарства, АПК, економіки та країни на світових аграрних ринках [21, с. 14].

Водночас в економічній літературі є певні протиріччя. Так, А. Воронов до класифікації суб'єктів конкурентоспроможності не включає такий суб'єкт, як країна, стверджуючи, що не існує прикладу (за винятком світових воєнних конфліктів), де за будь-який об'єкт конкуренції конкурували цілі країни [22, с.19]. З цією точкою зору важко погодитися, оскільки на міжнародному рівні ведеться боротьба за економічні блага і кожна країна певною мірою є учасником цієї боротьби.

Ми повністю поділяємо думку М. Е. Портера відносно того, що конкурентоспроможний товар не з'явиться без ефективного гнучкого виробника. Конкурентоспроможна фірма може виникнути лише в умовах економічної системи, що стимулює її в боротьбі за переваги над суперниками. Конкурентна не та країна, яка продає найбільшу кількість товару, а та, що має динамічний потенціал випуску нових виробів – лідерів світового ринку. Також М. Портер стверджує, що конкурентоспроможним повинен бути господарський механізм країни [1, с. 12].

Незважаючи на рівень конкурентоспроможності, важливо визначитися з головною метою такого визначення, для того щоб у майбутньому обрати певну ефективну стратегію розвитку економічного об'єкта. У зв'язку з тим, що наше дослідження пов'язано із визначенням конкурентоспроможності на рівні підприємства, вважаємо за необхідне дослідити цю категорію більш широко та масштабно. Так, у зарубіжній літературі сутність конкурентоспроможності підприємства розглядається як вимірний потенціал з виробництва товарів і послуг для відкритого ринку, який стає більш досконалим, і водночас для створення вартості, тобто отримання прибутку від вкладення капіталу дорівнює або вище ніж його альтернативна вартість [23, с. 363]. Крім того, сутність конкурентоспроможності передбачає здатність запропонувати свою продукцію за ціною світового ринку за умов, що ціна на фактори виробництва принаймні однакова з винагородою [24, с. 169], а також можливість продовжувати свою діяльність за умов прибуткової операційної діяльності в довгостроковій перспективі з метою простого або розширеного відтворення відповідно його національної або зарубіжної частки ринку [25, с. 181]. Отже, стає зрозуміло, що в зарубіжній літературі сутність конкурентоспроможності підприємства розглядається через призму ефективності виробництва товарів.

У ході дослідження сутності конкурентоспроможності підприємства в літературних джерелах українських і російських учених-економістів можна виділити декілька груп: 1) визначення, які базуються на виробництві та реалізації продукції [6, с. 278; 7, с. 23; 24, с. 4]; 2) визначення на основі відносного порівняння підприємств і конкурентних переваг [26, с. 6; 27, с. 6]; 3) визначення, що враховують продуктивність використання наявних ресурсів [7, с. 41; 28, с. 9]; 4) визначення за ефективністю діяльності підприємства [8, с. 96; 19, с. 30; 20, с. 20; 24, с. 25]; 5) визначення, засновані на здатності посісти певне становище на ринку [9, с. 24; 29, с. 70].

Наведені групи визначення сутності конкурентоспроможності підприємства за своїм змістовним наповненням не суперечать одне одному, але ми вважаємо, що для характеристики такої багатогранної категорії як «конкурентоспроможність підприємства» варто враховувати галузь, в якій здійснює свою діяльність об'єкт дослідження. Оскільки об'єктом нашого дослідження є сільськогосподарські підприємства то, на нашу думку, доцільно розглянути існуючі підходи до визначення цієї категорії у працях економістів з даної проблематики.

Так, М. Й. Малік та О. А. Нужна під конкурентоспроможністю аграрних підприємств розуміють здатність суб'єктів економічної діяльності аграрної сфери пристосовуватись до нових умов господарювання, використовувати свої конкурентні переваги і перемагати в конкурентній боротьбі на ринках сільськогосподарської продукції та послуг, максимально ефективно використовувати земельні ресурси, якомога повніше задовольняти потреби покупця шляхом аналізу структури ринку і гнучко реагувати на зміну його кон'юнктури [25, с. 18].

Дослідники О. В. Ульяновченко, Л. А. Євчук і І. В. Гуророва вважають, що конкурентоспроможність сільськогосподарського підприємства – це його здатність у поточному періоді та в довгостроковій перспективі забезпечувати високу ефективність виробництва та збуту своєї продукції [26, с. 17]. Водночас, на думку С. А. Нестеренко, конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств – це вміння в конкретних галузевих умовах управляти порівняльними й конкурентними перевагами, а також виявляти й втілювати потенційні, ураховуючи при цьому існуючі умови ринку й пристосовуючись до його змін. При цьому необхідно підвищувати свою експортну значимість, знижувати імпорتنу експансію інших виробників, забезпечувати продовольчу безпеку регіону, країни (відносно підприємств АПК) [20, с. 15].

Ми погоджуємося із наведеними вище визначеннями конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств, але, поряд із цим, вважаємо, що наведені визначення не повною мірою характеризують таку багатогранну категорію як конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств. Так, у визначенні М. Й. Маліка та О. А. Нужної зазначається про ефективність використання земельних ресурсів, але, на нашу думку, хоча земельні ресурси в сільському господарстві і є важливою складовою, та, крім земельних ресурсів, в аграрному секторі задіяні й інші ресурси, без наявності яких виробництво буде неможливе. У визначенні конкурентоспроможності сільськогосподарського підприємства О. В. Ульяновченко, Л. А. Євчук та І. В. Гуророва основний акцент роблять на ефективності виробництва і збуті продукції, але, на наш погляд, не завжди досягнення ефективності виробництва продукції може забезпечити конкурентоспроможність підприємства.

Визначення С. А. Нестеренко однобічне, оскільки включає управління конкурентними перевагами та вміння правильно їх використовувати. Ми вважаємо, що сільськогосподарське підприємство може бути конкурентоспроможним у довгостроковій перспективі лише в тому випадку, якщо воно ефективно використовує наявні ресурси та застосовує інноваційні технології у процесі своєї діяльності. На нашу думку, конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств – це здатність поставляти конкурентоспроможний товар у відповідний час на відповідний ринок із урахуванням своїх конкурентних переваг, при цьому ефективно використовуючи наявні ресурси шляхом застосування інноваційних технологій виробництва з метою подальшого простого або розширеного відтворення у довгостроковій перспективі.

Висновки. Єдиного універсального визначення сутності категорії «конкурентоспроможність» у зарубіжних та вітчизняних працях не існує, що, на нашу думку, пов'язано із різними підходами щодо встановлення об'єкта, суб'єкта і предмета оцінки. При цьому, кожне з авторських визначень сутності конкурентоспроможності має право на існування, але слід зауважити, що конкурентоспроможність визначається лише при порівнянні, тобто є поняттям, яке характе-

ризує переваги одного об'єкта оцінки порівняно з іншим. В економічній літературі існують певні протиріччя, які пов'язані із співвідношеннями між різними рівнями конкурентоспроможності, але ми вважаємо, що, незважаючи на рівень, на якому визначається конкурентоспроможність, головну увагу слід зосередити на меті, яку передбачає відповідне визначення економічного об'єкта.

На рівні підприємства визначення конкурентоспроможності у працях вітчизняних вчених можна розділити на п'ять груп: 1) визначення, які базуються на виробництві та реалізації продукції; 2) на відносному порівнянні підприємств і конкурентних переваг; 3) на продуктивності використання наявних ресурсів; 4) ефективності діяльності підприємства; 5) здатності посісти певне становище на ринку. Оскільки в нашому дослідженні об'єктом є сільськогосподарські підприємства, вважаємо за необхідне доповнити визначення даної категорії як здатність поставляти конкурентоспроможний товар у відповідний час на відповідний ринок з урахуванням своїх конкурентних переваг, при цьому ефективно використовуючи наявні ресурси шляхом застосування інноваційних технологій виробництва з метою подальшого простого або розширеного відтворення у довгостроковій перспективі.

Бібліографічні посилання

1. Porth S. I. Strategic management : a Cross – Functional Approach / S. I. Porth – New Jersey: Pearson Education, 2003. – 266 p.
2. Портер М. Международная конкуренция: пер. с англ. / М. Портер; под ред. В. Д. Щетинина. – М.: Междунар. отн., 1993. – 495 с.
3. Портер М. Е. Стратегия конкуренции: методика анализа отраслей и деятельности конкурентов / М. Е. Портер; пер. з англ. А. Олійник, Р. Скільський. – К.: Основи, 1998. – 390 с.
4. Иванов Ю. Б. Конкурентоспособность предприятия в условиях формирования рыночных отношений : монография / Ю. Б. Иванов. – Х.: ХГЭУ, 1997. – 246 с.
5. Канінський М. П. Підвищення конкурентоспроможності підприємницьких структур / М. П. Канінський // Економіка АПК. – 2001. – № 11. – С. 96–98.
6. Малік М. Й. Конкурентоспроможність аграрних підприємств: методологія і механізми : монографія / М. Й. Малік, О. А. Нужна. – К., 2007. – 270 с.
7. Фатхутдинов Р. А. Конкурентоспособность: экономика, стратегия, управление / Р. А. Фатхутдинов. – М.: Инфра-М. – 2000. – 312 с.
8. Школьный О. О. Организационно-экономические механизмы управления конкурентоспособностью аграрных предприятий : монография / О. О. Школьный. – Умань, 2007. – 307 с.
9. Юданов А. Ю. Конкуренция: теория и практика : монография / А. Ю. Юданов. – М.: АКАЛИС, 1996. – 272 с.
10. Портер М. Конкурентное преимущество. Как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость / М. Портер. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2006. – 715 с.
11. Freebairn J. Implications of Wages and Industrial Policies on Competitiveness of Agricultural Export Industries / J. Freebairn // Paper presented at the Australian Agricultural Economics Society Policy Forum. – Canberra. – 1986. – P. 19–24.
12. Максимова И. В. Оценка конкурентоспособности промышленного предприятия / И. В. Максимова // Маркетинг. – 1996. – № 3. – С. 33–39.
13. Целикова Л. В. Конкурентоспособность субъектов рынка и механизм ее оценки / Л. В. Целикова // Вестн. МГУ. Серия 6 «Экономика». – 2000. – № 2. – С. 57–67.
14. Копистко О. В. Теоретичні основи конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції / О. В. Копистко // Економіка АПК. – 2010. – № 1. – С. 61–63.
15. Гончарук Т. І. Конкуренція і конкурентоспроможність: зміст і розвиток у перехідній економіці / Т. І. Гончарук. – Суми: Мрія-1 ЛТД; УАБС, 2003. – 60 с.

16. **Нестеренко С. А.** Конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств: управлінський аспект : монографія / С. А. Нестеренко. – К., 2012. – 483 с.
17. **Krugman P.** Makingsense of the competitiveness debate / P. Krugman // Oxford Review of Economic Policy. – 1996. – 12. – P. 17–25.
18. **Балабанова Л. В.** Стратегічне маркетингове управління конкурентоспроможністю підприємств: навч. посіб. / Л. В. Балабанова, В. В. Холод. – К. : Професіонал, 2006. – 448 с.
19. **Гайдук В. А.** Фактори конкурентоспроможності суб'єктів на товарних ринках / В. А. Гайдук // Економіка та держава. – 2007. – № 3. – С. 21–23.
20. **Петров В.** Конкурентоспособность / В. Петров // Ресурсы, информация, снабжение, конкуренция. – 1999. – № 4. – С. 24–28.
21. **Ульянченко О. В.** Конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств та стратегічні аспекти її формування : монографія / О. В. Ульянченко, Л. А. Євчук, І. В. Гуторова. – Х. : Віровець А.П.; Апостроф, 2011. – 340 с.
22. **Воронов А. А.** Конкуренция в XXI веке / А. А. Воронов // Маркетинг. – 2001. – № 5.
23. **Cuervo A.** El papel de la empresa en la competitividad / A. Cuervo // Papeles de Economía Espanola. – 1993. – (56). – P. 363–379.
24. **Gallardo R.** New opportunities for noncompetitive agriculture / R. Gallardo, R. Ramos, M. Delgado // Multifunctional Agriculture. – Ashgate, Hampshire – England. – 2003. – P. 169–188.
25. **Modos G.** Competitiveness, quality and regional principle in agricultural and food processing industry (Methods and analysis of measurement) / G. Modos. – In: Zbornik z mednarodnej vedeckej konferencie Faktory podnikovej uspesnosti. Nit-ra, SPU. – 2001. – P. 181–183.
26. **Збарський В. К.** Конкурентоспроможність високотоварних сільськогосподарських підприємств / В. К. Збарський, М. А. Місевич; за ред. проф. В. К. Збарського. – К. : ННЦ ІАЕ, 2009. – 310 с.
27. **Арестенко В. В.** Маркетингові засади підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств : автореф. дис. канд. екон. наук : спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами» / В. В. Арестенко. – К., 2011. – 20 с.
28. **Камишніков Р. В.** Конкурентоспроможність в системі маркетингу : автореф. дис. канд. екон. наук : спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами» / Р. В. Камишніков. – К., 2006. – 21 с.
29. **Харченко Т. Б.** Забезпечення конкурентоспроможності підприємств як засіб ринкового реформування економіки / Т. Б. Харченко // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – №2. – С. 70–73.

Надійшла до редколегії 28.09.2013